

Royal Anthropological Institute. 1965. P. 18; Бутинов Н. А. Родство. Океанійська модель. // Алгебра родства. Родство. Системи родства. Системи термінов родства. Вып. 1. Слб., 1995. С. 179—181; см. также библиографію вопроса в указ. работе В. А. Попова.

10. Исаченко А. В. Индоевропейская и славянская терминология родства в свете марксистского языкознания. // Slavica roc. 22. 1953. P. 67—69; Lounsbury F. G. The Structure of Latin Kinship System and its Relationship to Roman Social Organization. // 7 міжнародний конгрес антропологічних і етнографічних наук. Т. 4. М., 1967. Рр. 261—270; Маркова Л. В. Трансформація южнославянської системи родства і її соотношення с семейно-родственной структурой. М., 1973. С. 5; Шабашов А. В. Система родства болгар Украины. Автореферат канд. дис. К., 1996. С. 12.

11. Шабашов А. В. Терминология родства болгар Украины. // Записки исторического факультета. Вып. 3. Одесса, 1996. С. 73, 76—77; Георгиева И., Москова Д., Радева Л. Терминологична система на крвнo родство в българите. // Известия на етнографския институт и музей. 1972. Кн. 14. С. 163.

12. Томсон Д. Исследования по истории древнегреческого общества. Дисторический эгейский мир. М., 1951. С. 77—78.

13. Hammel E. Op. cit. P. 71.

14. Косвен М. О. Семейная община (Опыт исторической характеристики). // СЭ. 1948. № 3. С. 8—11; Бромлей Ю. В., Кошуба М. С. О некоторых проблемах семьи у сербов. // Этносоциальные аспекты изучения семьи у народов зарубежной Европы. М., 1987. С. 56.

15. Косвен М. О. Указ. соч. С. 20—21; Шабашов А. В. Система родства... С. 15; Бромлей Ю. В., Кошуба М. С. Указ. соч. С. 58—59.

О. А. ПРИГАРИН

ТРАДИЦІЙНЕ ЖИТЛО ЕТНОКОНФЕСІЙНИХ ГРУП РОСІЯН НИЖНЬОГО ПОДУНАВ'Я ХІХ—ХХ ст.

Роль конфесійних факторів у походженні та розвитку певних етнічних культур є одним з актуальних питань сучасної науки¹. В цьому плані здається перспективним звертання до історичних та культурно-побутових реалій життя етноконфесійних груп росіян Подунав'я: липован та некрасівців. Більш за ніж два століття перебування в іноетнічному оточенні збереженню своєрідності значно сприяли їх конфесійна відокремленість. Історія їх, хоча і має «білі плями» досить відома завдяки зусиллям вчених ХІХ—ХХ ст.² Разом з цим слід вказати, що внутрішнє життя та побут залишаються малодослідженими. Деякі аспекти цього питання надають можливість розглянути джерела ХІХ — початку ХХ ст.³ Взагалі, як відзначив один з авторів того часу, «вони [липовани — О. П.] мають народність російську з усіма маленькими дрібницями та відтінками, яка ніби закам'яніла і перебуває в такій цілісності та чистоті, яку зараз не скрізі

зустрінеш і в самій Росії»⁴. Етнологи ж останнього часу, за добре зрозумілих обставин, не мали змоги визначати та підкреслювати вплив конфесійності на структуру та окремі комплекси повсякденної культури старообрядчого російського населення регіону.

Спираючись на дані писемних джерел та експедиційні дослідження Одеського держуніверситету 1994—1996 рр., ми спробуємо навести матеріали до характеристики етноконфесійної виразності народної архітектури липован та некрасівців. Обстеження матеріальних об'єктів та опитування респондентів дозволяє нам простежити розвиток та характерні риси традиційного житла кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.

Дане населення формувалося протягом ХVІІІ — початку ХІХ ст. виходцями різних регіонів Центральної та Південної Росії. Різноманітні ареальні варіанти російської етнічної культури прийняли участь у складанні ядра нового варіанту в умовах Подунав'я. Крім того, треба відзначити, що значний вплив мав досвід інших етносів, з якими липовани та некрасівці знайомились як під час своїх складних мандрювань, так вже і на Дунаї. Все це, в умовах Нижнього Подунав'я переплавляються в більш-менш однорідну структуру, становлення та розвиток якої обумовлений дією етно- та конфесійноінтеграційних тенденцій. В останніх, слід звернути увагу на консолідацію старообрядців різних напрямків на підставі спільного негативного ставлення до офіційної православної церкви. Протягом ХІХ—ХХ ст. активні зв'язки усередині цієї конфесійно різномірної групи населення сприяли становленню загальних культурно-побутових форм та спільної назви — **липовани**.

Будівельні засоби та конструкції. Фундамент з'являється у традиційній сільській архітектурі липован Нижнього Подунав'я не одночасно. Як вказували респонденти, в селях, де були поширеними турлучні технології (Приморське), його починають робити лише у 1920-х рр., а широке вживання він отримує з середини ХХ ст. В іншій же групі сіл (Муравльовка, Василівка) фундамент вже є обов'язковим елементом з початку ХХ ст. В цій групі сіл вживався чамурний фундамент: сумішшю глини з соломою чи половиною (**чамур**) заповнювали невеликі рови і до 0,5 м робили підвищення над землею. Укладали його вальками та ущільнювали за допомогою дерев'яних «**грамбовок**». Повздовж фасадної стіни робили глинобитне підвищення (**паташок**, укр. **призьба**). Майже одночасно в обох групах сіл, починаючи з 1950-х рр.,

стає вживатися фундамент з каміння, які закріплюються цементом.

Стіни. На рівні локальних варіантів є можливість визначити два засоба будівництва стін у липован Нижнього Подунав'я. Перший з них генетично пов'язаний з південноросійськими традиціями каркасних стін⁵. На давнину цього конструктивного варіанту вказують деякі з писемних джерел початку ХІХ сторіччя⁶. Його збереження в етнічній культурі липован можна розцінити як прихильність до попереднього досвіду у дещо інших умовах (невистачання будівельного лісу). У таких випадках по периметру майбутньої споруди (по кутам, біля двірного та віконних отворів) встановлювали дерев'яні стовби (**сохи**). Їх оплітали очеретом чи лозою та закріплювали горизонтальними дерев'яними рейками (**власи**). Поверх цього такий каркас з двох боків обмазували глиною. Така техніка зберігається в деяких з населених пунктів майже до середини ХХ ст.

Іншим традиційним засобом було валькове будівництво, яке було широко розповсюджене у практиці багатьох народів Східної Європи до початку ХХ ст. Можна припустити, що цю технологію липовани запозичили у сусідів в новий час вже після переселення у Подунав'я. За такої технології з чамуру формували круглі **«валькі»**, з яких вже викладавали стіни. Починаючи з 1920-х рр. вальки витискуються неопаленою чамурною цеглою (**лампач, саман**). Слід вказати, що цю іновацію липовани прийняли швидше, ніж українське і молдавське населення регіону.

Варто звернути увагу на те, що під час виготовлення **чамуру** та роботи з ним у будь-яких формах (вальків, лампачу, обмазки тощо) у липован, як і в інших народів регіону, існував звичай безкоштовної допомоги. Назва його характеризується різноманітністю. Необхідно підкреслити, що у селищах з турлучним будівництвом збереглися більш стародавні і етнічно виразні назви — **помочь, помощь**. Крім того в липован вживалися такі назви: **«валять валькі»**, **«на чамур»**, **«чамуроваться»**, **«на лампач»**. В цих назвах простежується різне стадіальне походження та аналогії з відповідними назвами інших народів у Буджаку (пор.: **«на чамур»** у болгар та українців, **«валять топкі»** у болгар і таке інше).

Господар запрошував як можна більше родичів та сусідів на вихідні дні (крім великих релігійних свят). Чоловіки іноді за допомогою конів замішували чамур, а жінки формували з нього валькі, лампач або обмазували їм стіни. Ви-

кладення стін доручалось досвідченій людині. Господарі обов'язково пригощали присутніх їжею та напоями. Варто підкреслити, що починали працювати лише після колективної молитви, а, інколи, після благословлення священника. Під час праці вижинали 6—8 рядків з вальків. Потім стінам давали висохнути і операцію повторювали. В зв'язку з обмазкою стін слід навести ще один момент. В ній зберіглася архаїчна слов'янська традиція починати ізнутри хати з покутті («там, где образ будет стоять»).

Основа стелі в липованському житлі — повздовжна балка (**матица**), яка встановлювалася або на сохах, або до дерев'яної обв'язки стін (**мурлати**), поперек цієї балки кріпилися менші (**сліжи**). Поверх них настилали очерет. Знизу та зверху ця конструкція вимащувалася чамуром. Така стеля є однією з своєрідних ознак східнослов'янського житла⁷. Хоча для росіян взагалі характерним є не повздовжне, а поперечне розташування сволюку (**матка, матица**). Що надає нам можливість визнати, що цей маркер російського житла у липован Подунав'я не зберігся.

Дах. Конструкція традиційного даху у липован регіону характеризується однотипністю. До дерев'яної обв'язки стін (**мурлати**) чи до сохів кріпилися крокви (**крокви**), до них — рейки (**лати**), на які вже в свою чергу настилали матеріал перекриття — очерет (папур). В одному з сіл (Муравльовка) вдалося зафіксувати присутність у такій конструкції конькової балки (**бантін**), яка зв'язувала крокви зверху. В цьому, на нашу думку, простежується наслідок архаїчної слов'янської конструкції. Причілкові частини даху закривали плетеними з очерету фронтонами (**фрайтон**). Починаючи з першої половини ХХ ст. їх змінили дерев'яні.

Архітектурна композиція та загальний вигляд. Для житлової архітектури липован більше, ніж для інших етнічних культур регіону характерна перевага закритих приміщень. Наявність відкритого простору у вигляді галерей — наслідок пристосування до нових екологічних умов під впливом будівельного досвіду сусідніх народів. Хоча вони і є обов'язковим елементом липованського житла ХХ ст., але такого роду галереї з'являються не раніше 1910—1920-х рр. і вже з 1950-х рр. замінюються верандами.

Ставили житлову споруду фасадом на південь, а причілком (**причьолок**) безпосередньо на червону лінію забудови вулиці або за невеликим (до 1,5 м) полісадником. Таке розташування зберігає характерні риси російської етнічної тра-

диції в умовах державного регламентування особистого будівництва у Бессарабії. В даному випадку дія зовнішніх факторів сприяла зберіганню попереднього етнічного досвіду.

Чеж саме обумовило і зберігання головних репрезентативних функцій за причілком. Він, а також фасадна стіна обов'язково білилися, а їх цоколь (0,3—0,5 м) фарбувався у чорний чи синій кольори. Інші стіни залишали не побіленими (жовтого кольору). В цьому виявляється давня слов'янська традиція — зовнішнє кольорове зазначення житлового простору, яка в такому вигляді збереглась у липован майже до середини ХХ ст. В деяких з сел (Мирне) липовани вживали блакитні відтінки. Але таке кольорове рішення слід розцінювати, як вплив будівельної практики українського та молдавського населення регіону.

Двох чи трьохсхилий дах з очерету на причілку обмежувався фронтом, який обов'язково прикрашався дерев'яною різьбою. Перш за все це коньксові прикраси у вигляді квіток, липованського хреста (Муравльовка), зображення твариц-птахів, візерункові рішення віконця на горище, так звані «полотенца» тощо. Такі ж самі сюжети знаходять своє вирішення у дерев'яних капітелях стовпів, що підтримують дах. Геометричні, рослинні та зооморфні композиції мають свої аналогії як в російській архітектурі, так і у слов'ян взагалі. Це надає нам можливість вважати їх наслідком давніх уявлень та практики їх декоративного виразу. В розташуванні символів на трьох рівнях та їх вертикальної симетричності простежується певна світоглядна модель. На нашу думку, це проекція просторово-часової організації Всесвіту, яка в літературі має назву «Світове Дерево»⁸.

Необхідно також відзначити своєрідні трьохсхили дахи, які були поширені у будівництві до середини ХХ ст. Їх походження пов'язано з регіональною особливістю розташування в одному ряду житла та господарських споруд під одним дахом. Двохсхилий дах переходив в дах-навіс над останньою господарською спорудою.

Вікна у традиційному житлі розміщувалися таким чином: одне на причілку (зміщене ближче до фасадної стіни), три чи чотори на фасаді (по дві на кімнати або дві на парадну та одне на житлоу) і, починаючи з кінця ХІХ ст., невелике віконце у «кухню через сенці». Починаючи з середини ХХ ст. (а в деяких із сіл дещо раніше) на причілку стали робити два вікна.

Просторова організація на інтер'єр. Як ми вже відзначили, в житловому комплексі липован Подунав'я закритий простір значно домінує над відкритим. Більшість житлових, побутових та господарських функцій розподілялось між внутрішніми приміщеннями житла та інших споруд садиби. У традиційній архітектурі липован виявляється регіональна тенденція включення до житлового простору: крім власне житла (**хати**) кухні (**толкушка**) — одно-двохкамерної окремої будівлі. Вона перш за все мала господарські функції, але в деяких випадках (мешкання в одній садибі декількох сімей, економічність для малозабезпечених) виконувала роль житла.

Для традиційного житла липован другої половини XIX — першої XX ст. 2-х або 3-х камерна планівка, як свідчать наші польові матеріали, існувала лише як виняток. Перший з варіантів зустрічався у вигляді кухні (**толкушка**). Інтер'єр її мав традиційну для східних слов'ян структуру: в **сенцях** знаходились полиці та крюки для зберігання реманенту та харчів, вікон не було, одні двері — вхід з двору, інші (праворуч або ліворуч від входу) вели до **толкушкі**. В ній до третини площі займав комплекс опалення та виготовлення їжі — піч з плитою. По діагоналі від нього — покуть: образи, стіл, скриня, лави вздовж двох стін, за піччю — дерев'яне ліжко. В деяких випадках, як нам вдалось зафіксувати, така толкушка існувала і як однокамерна споруда без сіней.

Для трьохкамерного житла існував такий розподіл функцій: ритуально-репрезентативні виконувала **передня хата** (ближча до вулиці), побутово-господарські — **сенци** и побутово-житлові — **задня (малая — Муравльовка) хата**.

Не пізніше кінця XIX сторіччя у липован регіону набуває розповсюдження чотирьохкамерний тип житлового будинку (**передня хата + сенци + кухня через сенци + задня хата**). Сіни перегорджувалися поперек стіною і таким чином відокремлювалися «**кухня через сенци**». В цих випадках сіни виконували навантаження передпокою, в них виходили двері усіх останніх приміщень та двері з двору. А до кухні переносилися плити та відтвори пічів та груб. Це остаточно закінчує розподіл господарських та житлових функцій між **сенцями та задней хатою**.

Як менш поширений з варіантів 4-камерної планівки був зафіксований такий: **передня хата + сенци + задня хата + кухня**. Його витоком слід вважати двохкамерну плані-

ровку, яка була продубльованою за повздожньою віссю.

Для інтер'єру парадної та житлової кімнат характерна симетричність. Речі та окремі елементи в них відрізнялися лише якістю: парадну прагнули оформити новими, більш престижними меблями, килимами тощо. В ній родина збиралась лише на великі події в житті (Родини, Весілля, Поховання, Різдво, Великдень і таке інше), приймала гостей (раніше — виключно своєї віри). По вбранству цього приміщення складалось враження про певну родину та її добробут.

За нашими матеріалами, вхід до хати, а інколи і в окремі кімнати прикрашався невеликим образом. Її кріпили над дверима із зовнішнього боку. Святи, який був зображений на такому образі вважався заступником та покровителем родини та хати.

Поруч зі входом в передню хату інколи ставили грубу, скриню з приданим (сундук). На схід або південь, по діагоналі від груби — покуть (передній красний — Муравльовка) угол/кут, божниця). Образа встановлювали на полиці, на цвяхах вішати вважали за гріх. Їх, на відміну від представників інших етносів в регіоні, у липован прикрашали не рушниками, а вінками з трав. Особливою повагою користувалися верба («разладу в доме не будет») та васильки (busilik — займав значне місце в обрядовості та повір'ях липован взагалі). З початку ХХ ст. поширюється прикрашення образів, вікон та дверей тканинами, на яких технікою Рішел'є вибивався геометрично-рослинний орнамент. В той же час починають встановлювати образи на спеціальні трикутні столики (треугольник). Під ними обов'язково знаходились лампадка та лестовка. Вздовж фасадної стіни та причілку ставили лави або канапки, стіл. Комод та ліжко, що виготовлені майстрами, ставили під задні стіни.

В житловій кімнаті значну частину займала російська вариста піч, челюстями (устье) до входу. Вона складалась з свіні, припічку та димаря (к'омін, у Приморському збірник диму мав ще окрему назву будячок). Дим від плити (гарнушка), на якій виготовляли їжу, виводився в загальний з піччю димар. Поруч з піччю — коцюба (кочерга), ухват, сковороднік, лопата для хліба. За піччю знаходилось дерев'яне ліжко-топчан (козли) з солом'яним матрасом. В іншому ж інтер'єр житлової кімнати повторював інтер'єр парадної.

Таким чином, народна архітектура липован Нижнього

Подунав'я зберігала у XIX—XX ст. цілу низку етноконфесійно своєрідних елементів. У виразності яких можливо простежити давньослов'янські архетипи (орієнтування житла фасадом на південь, конструкція стелі, двохсхилий дах, структура інтер'єру тощо), загальноросійські компоненти (розташування хати причілком до вулиці та на червоній лінії її забудови, окремі архітектурно-конструктивні засоби і т. ін.) та ареальноросійські (трьохсхилий дах, складання житлового комплексу з двох споруд тощо). Збереженню етнічної специфіки сприяла конфесійна замкнутість цього населення, проте зв'язки з представниками інших народів обумовили аккультурацію липованами окремих моментів: валькові технології блакитні відтінки побілки стін, галереї і таке інше, однак вживання їх у практиці довгий час вплинуло на усвідомлення їх як «своїх».

ПРИМЕЧАНИЯ:

1. Ипатов А. Н. Меинониты: вопросы формирования и эволюции этноконфессиональной общности. М., 1978; Пучков П. И. О соотношении конфессиональных и этнических общностей//Советская этнография. 1973, № 6.
2. Скальковский А. А. Некрасовцы, живущие в Бессарабии//ЖМВД. 1844. № 8. С. 63—80; А. П. К. Русские в Южной Бессарабии: к истории колонизации//Русский архив. 1902. Кн. 2. С. 150—160; Бачинский А. Д. Некрасовские поселения на Нижнем Дунае и в Южной Бессарабии//Материалы по археологии Северного Причерноморья. Одесса, 1971. Вып. 7. С. 159—163; Он же. Происхождение и состав украинско-русского населения Буджака и низовий Дуная конца XVIII и начала XIX вв.//Записки Одесского Археологического Общества. Одесса, 1967. Т. 2(35). С. 136—150.
3. Зашук А. Бессарабская область. Материалы для географии и статистики, собранные офицерами Генеральнгоо Штаба. СПб, 1863; Берг Л. С. Бессарабия: страна, люди, хозяйство. Пг, 1918; Старообрядцы в Румынии: русские писатели о липованах/Сост. В. А. Липинская. М., 1994.
4. Старообрядцы в Румынии... С. 79.
5. Ганцкая О. А. Строительная техника русских крестьян//Русские: историко-этнографический атлас. М., 1967. С. 174—175.
6. Свиньин П. Описание Бессарабской области//Записки Одесского общества истории и древностей. 1867. Т. 6. С. 191—192.
7. Бломквист Е. А. Крестьянские постройки русских, украинцев, белорусов: поселения, жилища, постройки//Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956. С. 78.
8. Топорков В. Н. Мировое древо//Мифы народов мира. Т. 1. М., 1980. С. 398—406.